

Појовор

МИНАТОТО КАКО ЛЕКЦИЈА ЗА СЕГАШНОСТА И ЗА ИДНИНАТА

Романот „Златоустиот“ од хрватскиот литерат Стјепан Томаш за првпат е објавен во 1993 година од издавачката куќа „Знаење“ од Загреб во рамките на угледната едиција „ХИТ“. Второто издание на „Златоустиот“ се појави во 2005 година по повод 190-годишнината од раѓањето на Штросмаер и стогодишнината од Штросмаеровата смрт.¹ Од друга страна, во 1995 година авторот извршил и драматизација на овој роман, а драмата го носи насловот „Златоустиот или тажниот дом хрватски“. Оваа драма за првпат е изведена во 1995 година во Хрватскиот народен театар во Осиек.

„Златоустиот“ од Стјепан Томаш, во основа, е роман за хрватскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер. Овој хрватски мецена, како што ѝ е добро познато на македонската книжевно-историска наука, но и на пошироката македонска читателска публика, го финансирал издавањето на златната книга од македонскиот преродбенски XIX век - Зборникот од браќата Константин и Димитрија Миладиновци. Тоа е историската нишка со која Штросмаер засекогаш ќе остане врзан за Македонија, а

¹ При преведувањето го користевме второто издание од 2005 година. Во оваа прилика, изразуваме голема благодарност до авторот на романот, Стјепан Томаш, кој со своите забелешки и појаснувања даде несомнен придонес за што поголемата автентичност на македонскиот превод од „Златоустиот“. Со љубезноста на авторот, кој безрезервно ги поддржа нашите предлози, во македонскиот превод на романот извршени се одредени адаптации и доречувања, особено во оној дел од романот во кој станува збор за средбата на Константин Миладинов со бискупот Штросмаер. На Стјепан Томаш и за тоа му ја изразуваме нашата благодарност. Исто така, голема благодарност и до Министерството за култура на Република Хрватска кое целосно застапа зад овој проект со обезбедувањето на финансиските средства за неговата реализација.

тоа беше и најголемиот поттик, но и предизвик на издавачот „Современост“ да го издаде овој роман на македонски јазик. Целта, пак, е сосема јасна - да се приопшти уште едно драгоцено каменче кон книжевниот и историскиот мозаик за бесценетото дело на двајцата струшки браќа, и тоа од странски автор.

„Златоустиот“ е сочинет од две приказни коишто се одвиваат паралелно пред очите на читателот, односно Томаш изградил една книжевна структура која хрватската книжевно-критичка мисла веќе ја детерминираше како „роман во роман“.² Првата приказна го носи белегот од нашето време, односно од последната деценија на XX век, додека дејствието на другата приказна ги следи најзначајните сегменти од Штросмаеровото време, а тоа е втората половина на XIX век, и од неговото монументално дело. Авторот мошне умешно го изградил линкот помеѓу овие две епохи - еден хрватски новинар од загребската телевизија подготвува сценарио за документарна емисија за Штросмаер и трага по обележјата што ги оставил зад себе Ѓаковскиот бискуп. Материјалот го црпи од два непресушни извора - од Градската библиотека во Осиек, односно од веќе објавените книги и монографии за Штросмаер, и од архивата на бискупското седиште во Ѓаково. И воопшто не е случаен изборот на овие два хрватски града - Штросмаер е роден во Осиек, а во Ѓаково ќе бискупува 56 години, односно од 1849 па сè до неговата смрт во 1905 година. И тука, во тој новинарски поход по стапките на Штросмаер, книжевноста ќе ги вмеша своите уметнички прсти во фактите на историската наука. Факцијата ќе ја оплоди фикцијата, историјата ќе ја забрмени книжевноста, па се зачнува и се раѓа фикцијскиот дневник на Ѓаковскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер чиишто страници се исполнети со факти од неговиот живот. Но, тие историски факти подлежат на една книжевно-уметничка обработка преку коментарите од страна на нараторот (главниот лик - новинарот) или од некој друг лик (тоа се најчесто Софија и отец Руфин), а и перспективата е изместена - овде ние го гледаме Штросмаер во една сосема поинаква

² Во својата рецензија за „Златоустиот“ Страхимир Приморац, меѓу другото, ќе напише: „Авторот успеал да исткае 'роман во роман' и на тој начин го избегнал теророт на документаризмот“.

светлина од онаа општопознатата, историската, непотребно разубавената. Да, Јосип Јурај Штросмаер е дворски капелан кај австрискиот цар, бискуп босанско-ѓаковски и сремски кој „се венчал“ со Црквата, народен претставник во хрватскиот Сабор, илирец и панславист, учесник на Ватиканскиот собор, градител на катедралата во Ѓаково, градител на Црквата, иницијатор за помирувањето и обединувањето на Источната и Западната црква, основач на Академијата и Универзитетот во Загреб, хрватски мецена, еден од подвижниците на политичките и културните збиднувања во Хрватска во втората половина на XIX век, борец за хрватското државно право, челник на „Народната партија“... Меѓутоа, Јосип Јурај Штросмаер е и човек. Со сите слабости и пороци што го следат човечкиот род уште од Адам и Ева, односно уште од појавата на првиот *homo sapiens*. И бидејќи е таков, така е и интегриран неговиот лик во ова книжевно дело. На таков начин, преку „Златоустиот“ на Томаш, хрватскиот бискуп Штросмаер ни станува поблизок, појасни ни се неговите постапки, ни се разбиструва сликата за општественикот и за човекот Штросмаер. Тој не е светец, тој не е идеален човек, но тој не е ниту „зол дух“ од минатиот век ниту, пак, најголемиот грешник. Томаш не ја прифаќа само „белата“ слика (од историјата) или, пак, само „црната“ слика (од политичките противници и од неговите душмани) за Штросмаер. Вистината е некаде на средината.

Станува збор, имено, за книжевна постапка на десакрализација на „светите приказни“ за бискупот Штросмаер, што е една од бројните особености на постмодернистичката литература. На пример: хрватскиот мецена бил скржав; храбриот политичар и црковен деец Штросмаер, кој не се плашел отворено да им се спротивстави на австрискиот цар и на римскиот папа, всушност, бил и човечко битие кое се плашело од телесните болештини и од исклештеното лице на смртта; градителот на ѓаковската катедрала бил суетен и дрзок работодавец кој постојано се карал со мајторите и со уметниците и им „попувал“ како да си го работат својот занает, па дури и ги бркал; политичарот Штросмаер не бил далеку од наивен идеалист кога со сето срце

и со сета своја душа се залагал и се борел за заедничкиот живот на јужнословенските народи, но и за обединувањето на Источната и Западната црква; но, и поставеното прашање од типот „дали Штросмаер во својот живот познал телесно некоја жена?“ и приказната на отец Руфин за дружењето и допишувањето на бискупот Штросмаер со кнегињата Видгенштајн и војвотката Адела. И така натаму. Во тоа се согледува, впрочем, и најголемата сила на книжевноста - таа умее од бездушните историски факти да го издвои човечкиот супстракт и да го предочи пред читателите, пред оние што сакаат да сирнат малку од малку во душата и во срцето на великаните, на големите луѓе каков што, несомнено, бил и златоустиот Штросмаер. Токму затоа овој роман на Стјепан Томаш се чита со возбуда и со љубопитство.

Во таа смисла, сосема е очекуван (и книжевно функционален) оној наративен слој во романот кој се навраќа кон заблудите човечки во хрватскиот бурен XIX век. Меѓутоа, не само заблудите на Штросмаер туку и на неговите истомисленици, но и на неговите опоненти, или ако сакате противници. И лесно е, како што потенцира авторот на романот, од денешен аспект ние да ги гледаме и да ги читаме тие заблуди како заблуди. Зашто тие заблуди не биле само од времето на Штросмаер, туку траеле сè до деведесеттата година на XX век кога, конечно, „трудната Источна Европа го пометна социјализмот како недоносче“. Тука се среќаваме, значи, со заблудите на Штросмаер, со заблудите на Старчевиќ, на банот Јелачиќ, на Гарашанин и неговата големосрпска идеја од XIX век..., но и со нашите заблуди, со заблудите на нашето време од втората половина на XX век. Токму затоа некаде при крајот на овој роман авторот ќе прокоментира: „Дали Старчевиќ пред смртта се уверил дека неговото хрватство е премало за да може само да живее, а Штросмаер дека неговото јужнословенство е преголемо за да биде остварено, и дали двајцата сфатиле и признале дека можноста за опстанокот на Хрватска е некаде на средината?“. И уште: „Размислувајќи за нашите северни соседи, Австријците и Унгарците. Со векови Хрватите им се спротивставувале, а по седумдесетина години повторно ја посакуваат нивната закрила.“

Штросмаер и Старчевиќ не би поверувале...“. И тука иронијата, како едно од „најмоќните оружја“ на Томашевото перо, едоставно е неизбежна. Не само во „историската приказна за Штросмаер“ туку и во „современата приказна за загрепскиот новинар“. Во вторава приказна, всушност, забележуваме и самоиронија која на нарацијата ѝ дава еден мошне симпатичен и привлечен белег. Ја обезбедува незаморната читливост на раскажувањето.

Современата приказна во романот, како што веќе рековме, е директно поврзана со оној „роман во роман“ кој зборува за Штросмаеровото време. Маките и заблудите на новото време се „зачинети“ со една мека еротска нијанса, а потрагата по вистината од минатото би можеле да ја детерминираме како алузија за потрагата по сопствениот идентитет - национален, верска, човечки.

Тука, во овој роман, е и онаа, барем за нас, неизбежна епизода што се однесува на средбата на Штросмаер со Константин Миладинов. Навистина е краток тој фрагмент во кој се појавува Миладинов, но значаен е за нас зашто тоа е, на некој начин, афирмација на македонската литература и култура надвор од границите на државно-културниот ареал на Република Македонија. Тука, се разбира, ја читаме добродетелта на Штросмаер како мецена и како финансиер за објавувањето на Зборникот, но и упорноста на Константин Миладинов и неговата огромна желба да ги види испечатени собраните македонски народни умотворби.

Стјепан Томаш преку овој роман го гледаме како умешен раскажувач и при градењето на ликовите. Не треба посебно да се зборува за тоа дека целосно и успешно е насликан ликот на златоустиот Штросмаер, но во романот има ликови што, едноставно, мора да се спомнат. Тука е ликот на новинарот (без име и презиме!) кој го подготвува сценариото за Штросмаер и кој истовремено ја врши и нараторската улога со својот ироничен и самоироничен дискурс; ликот на Софија, со јасна и точно определена функција, или - функции; ликот на отец Руфин, добриот отец Руфин како алиби за фикцискиот Штросмаеров дневник и, се разбира, уште многу други ликови. Но,

раскажувачкиот талент на Томаш го согледуваме и во интегрирањето на оној лик кој има описно име - „носачот на кабли во телевизијата“ - и кој има два многу значајни атрибута: тој е „лик во отсуство“ (како Годо, на пример), но истовремено тој е и лик-дискурс, лик-говор. Тој лик не се појавува директно во раскажувачката структура, туку се интегрира само преку својот говор, преку неговите „лекции“ за освојување на женското срце изговорени (прекажани) преку устата на новинарот-наратор. На таков начин, тој лик исполнува мошне значајна улога во „современата“ приказна.

„Златоустиот“ е роман за хрватскиот бискуп Штросмаер, роман за Хрватска од втората половина на XIX и од последната деценија на XX век, роман за постојаната борба за негувањето и чувањето на идентитетот, роман за хрватските, австриските, унгарските, српските, јужнословенските, словенските, па и воопшто човечките заблуди, роман за минатото, за сегашноста, за иднината. Во тоа ја согледуваме и силната порака што ја носи во себе и со себе ова романескно остварување на Стјепан Томаш - минатото, со сите негови маани и доблести, е најдобрата лекција, највисоката школа за сегашноста, но и за иднината.

Ранко Младеноски